

ЕТНОПОЛІТИЧНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

У системі суспільних відносин етнополітична взаємодія має відносно високий конфліктогенний потенціал. В умовах мирного існування поліетнічної держави етнополітичні конфлікти можуть мати латентний «заморожений» характер і не проявлятися в публічній сфері. Однак у кризовому соціумі, особливо в період революційних потрясінь та воєн, амплітуда міжетнічної конфліктності істотно зростає і набирає загрозливого характеру. Цю закономірність постреволюційна Україна в 2014 р. відчула на собі в повній мірі, коли прихована інтолерантність російської етнічної меншини за спонуканням провокативних дій Росії переросла в агресивну поведінкову інтолерантність, а згодом – у відкриту україно-російську війну. Однак, щоб пояснити сутнісні причини такого розгортання подій очевидно недостатньо вбачити корінь зла лише у зовнішньому чиннику. Серед внутрішніх детермінант україно-російського конфлікту вирішальну роль відіграла боротьба між політичними силами за ту чи іншу стратегію суспільного розвитку. Євромайдан та Революція гідності відстояли право на демократичний розвиток держави, її рух в Європейський Союз. Саме ідея повернення української нації в коло цивілізованих народів європейського континенту стала серцевиною новітньої української національної ідеї. Вона об'єднала більшість населення України, але, одночасно, виявила її рішучих противників, які наполягали на стратегічному союзі з Росією, з «руським миром», а то й відновленні російської держави в межах колишнього Радянського Союзу. Об'єктом істотних ідеологічних розбіжностей та гострої політичної боротьби стали також питання моделі модерної української нації та її держави. Із сказаного постає питання: чи можливе щире толерантне ставлення до української національної ідеї етнічних росіян, переважна більшість яких проживає на сході та півдні України? Відповідь на це питання та окреслення теоретико-методологічних засад етнополітичної толерантності в українському суспільстві і є *метою* даної статті.

Питання міжетнічної толерантності знайшли широке висвітлення у вітчизняній науковій літературі (праці В. Бакальчука, Б. Євтуха, Л. Нагорної, О. Майборода, М. Сичова та ін.). Ряд авторів досліджують феномен суто політичної толерантності (М. Головатий, С. Ловиненко, С. Растецька, В. Ханстантинов та ін.). Однак поняття «етнополітична толерантність», яке має особливий зміст, досі належно не розкрито. На нашу думку, воно відображає не лише суб'єктивну терпимість етнополітичних акторів (націй, етнічних груп, державних органів та інститутів громадянського суспільства, які виробили і здійснюють етнополітику), а й свідоме творення ними ситуації примирення. Така ситуація включає раціональне обґрунтування переваги примирення перед перманентним конфліктом, відповідні ідеї, моральні й політичні принципи, закріплені в угодах, а також правові та силові інститути, які здатні стримувати спалахи недоброзичливості та насилля. Етнополітична толерантність передбачає щире сприйняття засад загальнолюдської моралі та норм політкоректності, належні вольові якості етнополітичних суб'єктів, їх добру волю, повагу до культури та засад самоорганізації опонента. Основою етнополітичної толерантності в умовах демократичної держави є компроміс усіх етнонаціональних груп щодо національної ідеї, яка реалізуються (має реалізовуватися) спільними зусиллями народу.

Щодо сутності феномену національної ідеї загалом та української національної ідеї зокрема, в науковій та публіцистичній літературі є чимало думок: це і місія нації в історії

людства, і головна умова щасливого та заможного життя народу, ідея богообраності спільноти, її особливого статусу з-поміж інших народів тощо. Насправді мова йде не про вигадування красивої чи оригінальної ідеї, а про зміст актуального завдання, яке повинна виконати нація для того щоб вижити в суворих умовах сьогодення та процвітати. Наше авторське визначення сутності національної ідеї має такий зміст – це ідея формування та утвердження народу як нації – вищої цивілізаційної форми етнічного розвитку. До того ж ми вважаємо, що поняття «національна ідея» може вживатися в широкому та вузькому значенні. В широкому сенсі воно включає три основні ідеї: «ідею нації», «ідею національної держави» та «стратегічну мету національного розвитку». Вузьке трактування національної ідеї стосується останньої складової цього феномену [1, с. 245].

Так звана «ідея нації» – це настанова на утвердження спільноти як нації, її певної моделі, яка відповідає сутнісним характеристикам народу, його історичному досвіду та вимогам сьогодення. Мова йде про три основні різновиди сучасних націй: етнічна, політична й змішана (етнополітична). Ідея нації залишається актуальною і після утвердження нації як суверенної етнополітичної спільноти. Кожне нове покоління, осмислюючи буття нації, вносить певні корективи в її змістове наповнення.

Паралельно з обґрунтуванням та реалізацією ідеї нації, йде розбудова держави, яка інституційно закріпить досягнутий консенсус щодо моделі нації і буде гарантом безпечного існування спільноти. Реалізація ідеї національної держави може випереджати матеріалізацію ідеї нації. Саме у політичній сфері розгортається основна боротьба за втілення ідеї нації. Логічно передбачити випадки, коли до влади придуть сили, які будуть неспроможні втілити ту чи іншу модель національної спільноти, або ж свідомо гальмуватимуть її розбудову.

Пострадянське інерційне етнополітичне мислення здебільшого трактує націю як етнокультурну спільноту. Разом з тим в дусі ліберальної ідеології, яка прийшла на заміну комуністичному світогляду, все більшого поширення набуває уявлення про націю як суто політичну спільноту. Державні інституції та офіційне українське суспільствознавство цілеспрямовано нав'язують думку про те, що в поліетнічній за складом Україні слід формувати політичну націю, яка існує, наприклад, у США чи Франції. За цих умов виникає питання: чи перестає існувати українська етнічна нація в умовах формування політичної (громадянської) нації і чи не застаріли конституційні терміни «українська нація» і «український народ» під першим з яких розуміються українська етнічна нація, а другим – спільнота усіх національностей держави?

Партія регіонів, на чолі якої стояли відверті російські націоналісти, перебуваючи при владі, твердо тримала курс на збереження зрусифікованого стану українства та розширення простору російській мові та культурі. За цих умов активні українські патріотичні сили таврувалися як фашистські й екстремістські. Поставало питання: який характер матиме новітня українська нація і держава, сформована російськими націонал-лібералами: український, російський чи гібридний – україно-російський, або ж російсько-український?

Національно-демократичні й націоналістичні українські партії навпаки вважають головним завданням держави і громадянського суспільства щонайшвидше відродження української етнічної нації, яка б стала основою модерної української спільноти, консолідуючи навколо себе національні меншини з їхніми традиційними культурами.

Виробленню адекватної реаліям сьогодення державної етнополітики, яка б запобігала спекуляціям щодо курсу, спрямованого на формування модерної української нації і зниженню градусу інтолерантності в суспільстві, пов'язаного з різними уявленнями про сучасні нації, сприяла б науково обґрунтована відповідь на питання про об'єктивно

детерміновану модель сучасної української спільноти. Це в свою чергу вимагає критичного переосмислення існуючих концепцій нації і вироблення універсальної теорії, яка б пододала існуючий дуалізм в трактуванні національного феномену.

Наше дослідження сутнісної характеристики нації у монографії «Національний принцип: етнополітична концепція нації» (2009 р.) дозволило зробити висновок, що нація будь-якого типу – це спільнота в якій діалектично поєднуються два універсальні способи самоорганізації соціуму: етнокультурний, який «зшиває» націю по горизонталі, і політико-правовий, який формує вертикальний стрижень спільноти. У т.з. етнічних націях історично передує і функціонально переважає етнокультурний спосіб самоорганізації, а в політичній нації – політичний, чи, точніше, політико-правовий [2, с. 79–120].

Сучасна український соціум діалектично поєднує дві моделі нації: етнічну, яка існує здавна, і політичну, яка розпочала формуватися. Кожна з цих спільнот нарощує свій етнокультурний та політичний потенціал, взаємодіють і конкурують між собою, перебуваючи в стані певної динамічної рівноваги. Як показують події останнього десятиріччя в Україні, форсоване формування політичної нації ліберальними партіями, зневажаючи при цьому процес відродження української етнонації, приводить до чергових революційних потрясінь, адже і Помаранчева революція, і Революція гідності значною мірою мали характер національної чи національно-визвольної революції. З іншого боку, відсутність ефективної етнополітики, як засвідчили події останніх років, також викликають невдоволення та організований протест російської та ряду інших національних меншин. В якості основного аргументу розгортання сепаратистського руху в Донецькій і Луганській областях висувається теза про відсутність належної уваги центральної влади до етнокультурних потреб росіян та інших національних меншин.

Постійне залякування місцевими елітами східних областей України свого електорату «націоналістами-бандерівцями» із Західної України привело до формування відповідних міфів та стереотипів, які «спрацювали» в потрібний для Москви момент. Сучасна україно-російська війна на Сході України породила прірву недовіри і ворожнечі між мирно співіснуючими ще недавно національностями. Очевидно, в найближчий час жодні «білі технології» не зможуть нейтралізувати «чорні прийоми» ідеологів та пропагандистів так званих ДНР, ЛНР та путінського Кремля, що спрямовані на поглиблення конфронтації між українцями й росіянами, між Україною та Російською Федерацією.

Чи є шанс за таких умов реалізувати т.з. Мінські домовленості і повернути сепаратистів у лоно української держави? Вітчизняний філософ Є. Бистрицький вважає що за конфлікту культур локальні політико-ідеологічні війни можна припинити лише за умови розуміння толерантності як «терпимості в ситуації паралельного існування з усім культурно та суспільно інакшим без насильницького уподібнення або ототожнення». Тому можна загалом погодитися з думкою філософа, що «ситуація локального конфлікту вимагає розрізнення власне формально-політичних відносин, з одного боку, та культурполітичних – з іншого» [3]. Однак слід зауважити, що т.з. «формально-політичні відносини» все ж таки вимагають визнання сторонами конфлікту спільності певних елементів політико-правової культури: конституційних принципів, норм виборчого, адміністративного, економічного, соціального та інших складових правового поля та символів держави. .

Повертаючись до питання про бажану модель модерної української нації, яка відповідає інтересам усіх етнічних груп України і має істотно менший конфліктогенний потенціалом, підкреслимо, що це має бути нація змішаного типу: не суто етнічна чи політична, а нація змішаного типу – етно-політична. Це буде наслідком діалектичного

поєднання нині існуючих етнічної та політичної українських націй, їх своєрідної конвергенції.

Ще одним каменем спотикання у етнополітичних відносинах є питання про т. з. «національну державу». Вітчизняні ліберали вельми неохоче сприймають відповідний термін, оскільки в ньому вживається слово «національна». Отже поняття «політична нація» їх влаштовує, а «національна держава» – ні. Така дивна логіка пов'язана перш за все з тим, що ними спрощено трактується поняття «політична нація». Річ у тому, що політична нація, як і етнічна, поєднує культурний та політичний способи самоорганізації соціуму. Проте в національній культурі політичної нації вирішальну роль відіграють політичні цінності, орієнтації, стереотипи та інші складові, зорієнтовані на ідеал політичної нації. Отже мова йде про *національну державу політичної нації*. Виходить, що нашим політикам і окремим науковцям бракує розуміння сутності політичної чи етнополітичної нації, а отже й національної держави. Стереотипи й упередження можуть бути подолані шляхом просвітницької роботи. Наша загальноосвітня школа і ВНЗ, не говорячи про спеціальні заклади в системі підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців, повинні цілеспрямовано навчати основ етнополітології, здійснювати національне виховання як підростаючих поколінь, так і дорослого населення в руслі етнополітичної концепції нації. Дивно, але в українській науковій літературі відсутні праці, присвячені формуванню української національної держави, тоді як, наприклад, російські суспільствознавці публікують монографії і статті про сутність національної держави та потребу її формування в Росії. Так, авторитетний російський філософ В. Межуєв у статті “Ідея національної держави в історичній перспективі” зазначає: “Росія до цього часу ніколи не була ні національною, ні правовою державою і тільки тепер вперше зіткнулася з необхідністю для себе розв’язувати завдання, пов’язані з тим й іншим” [4].

Слід підкреслити, що поняття “національна держава” не рівнозначне поняттям “етнічна держава” та “держава-нація”. Поняття “держава-нація” близьке за змістом до поняття “етнічна держава”. В ідеалі воно мало б означити, що одна нація має одну державу. Розглядаючи співвідношення названих понять, авторитетний британський етносоціолог Ен. Д. Сміт, зазначає: “Я віддаю перевагу терміну “національна держава” (national state), а не “держава-нація” (nation state). В останньому випадку радше йдеться про те, що країна має якусь домінуючу націю і що існує легітимуюча ідеологія націоналізму, яка лежить в основі держави” [5, с. 27]. Таких моноетнічних держав у світі лише 10 %. Термін “національна держава” відображає більш широке коло етнополітичних систем, яке характеризується тим, що: а) державний соціум є помітно поліетнічним і при тому б) не всі національні групи сповна асимільовані у домінуючу культуру. “Навіть у Франції, – зазначає Ен. Сміт, – яку можна вважати еталоном у багатьох відношеннях, є такі національні спільноти, як британці, ельзасці, баски, що не визнають себе французами. Не всі вони повністю асимільовані” [5, с. 27]. Проводячи паралель з сучасною Україною та перспективою подолання етнополітичного конфлікту у її східному регіоні, можна також сподіватись, що жителі нині сепаратистської частини Донецької та Луганської областей матимуть в демократичній Україні право вважати чи не вважати себе українцями та виявлять свою особливу етнонаціональну ідентичність.

Національна ідея у вузькому значенні терміну, володіє як консолідуючим так і конфліктогенним потенціалом. Загалом її можна розглядати як своєрідну “дорожню карту” розвитку нації у просторі світової цивілізації, яка динамічно розвивається і вимагає вирішення нових проблем життєзабезпечення. Враховуючи думку Аристотеля про те, що держава

створюється не заради того лише щоб жити разом, але переважно для того, «щоб жити щасливо» (“Політика”), можна стверджувати, що головним і спільним у національній ідеї всіх народів є ідеал щасливого життя нації та шляхи його досягнення. Щастя – це стан людини, який характеризує вищий рівень внутрішнього задоволення власним життям. Воно постає як чуттєво-емоційна форма ідеалу. В ієрархії загальнолюдських моральних цінностей щастю належить провідне місце. Ідея щастя як загальної мети, найвищого блага виникає в тісному зв'язку з ідеалами свободи, рівності, справедливості, гуманізму, демократії та прогресу. При такому тлумаченні щастя стає орієнтиром для суспільства, для діяльності окремих суспільних груп, кожної людини. Кожна нація має власне, вивірене історичною практикою уявлення про щастя. Специфікою переживання щастя та розуміння шляхів його досягнення і відрізняються національні ідеї між собою.

Що стосується української спільноти, то її щастя споконвіку вбачалося не в завоюванні чужих земель і не в пануванні над іншими народами, а у вільній праці на своїй, Богом даній землі. Проте за свободу, за суверенне існування доводилося вести *сувору безкомпромісну боротьбу*. У таких умовах щастя українців нерідко полягало в тому, щоб вижити, зберегти власну оселю та право спілкуватися рідною мовою. Але народ, завдяки своїй волелюбності та глибокій вірі у власні ідеали, завжди долав екстремальні умови, виживав і знову розпочинав боротьбу за власну державність. Чергове випробовування долі для українців відбувається і на початку ХХІ ст., коли Росія вкотре намагається задушити «братній» український народ у своїх обіймах.

Нині сутність української ідеї полягає в тому, щоб відстояти свою державу, відродити націю, збудувати демократичне суспільство й через оновлення всіх сфер суспільного життя стати в один ряд із цивілізованими народами світу. На сучасному етапі українського національного розвитку, коли збудовано основи суверенної держави, актуальності набуває ідея входження України в Європейський Союз, що стане важливим чинником модернізації та втілення в життя ідеї національної, правової та демократичної української держави.

Толерантність, як і інше соціальне явище, має свої межі. Якщо національні меншини хочуть жити в мирі з українцями – вони повинні з повагою ставитися до культурних основ і цілей етнічної спільноти, завдяки якій на карті світу постала окрема держава. Те ж саме можна сказати і про ставлення українців до культури та життєвих потреб національних меншин.

Література

1. Рудакевич О. Національна ідея / О. Рудакевич // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори). Енциклопедичний словник-довідник / За заг. ред. Н. М. Хоми. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2015. – С. 245.

2. Рудакевич О. М. Національний принцип: етнополітична концепція нації : моногр. / О. М. Рудакевич. – Тернопіль : Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 292 с.

3. Бистрицький Є. Конфлікт культур і філософія толерантності / Є. Бистрицький [Електронний ресурс]. Режим доступу: <file:///C:/Users/92EA~1/AppData/Local/Temp/KMXMM39Q.htm>

4. Межуев В. М. Идея национального государства в исторической перспективе / В. М. Межуев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: polisportal.ru/files/puvli

5. Підвалини націй. Ентоні Д. Сміт про минуле й сучасне націоналізму; спілкувався Б. Цюпін // Український тиждень. – 2012. – № 6. – С. 26–27.

Рудакевич, О. М. Етнополітична толерантність в контексті української національної ідеї / О. М. Рудакевич // Проблема толерантності в глобалізованому світі: Міжнар. наукова конф. 1-2 жовтня 2015 року [матеріали доповідей та виступів] / редкол. П. Ю. Саух [та ін.]. – Житомир : Вид. Євгенюк О. О. , – 2015. – С. 112–116.